Copyright © Open access article with CC BY-NC-ND 4.0

گوتاری مردن و تێگەیشتن لە بوون لە دیوانی (خێراکە مردن خەریکە بگات)ی شێرکۆ بێکەس دا

پ.ی. د. هیوا کەریم حسێن

بەشی زمانی کوردیی-کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت- زانکۆی سلێمانیی

hiwa.husein@univsul.edu.iq

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە، ئیشکردنە لەبارەی گوتاری مردن و تێگەیشتن لە بوون لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا. لە توێژینەوەکەدا کار لەبارەی ئەوەوە کراوە، کە چۆن شێرکۆ بێکەس ئەیەوێت مردن بکاتە هۆکارێک بۆ تێگەیشتن لە بوونی خۆی. ئەویش بۆ تەواوکردنی پرۆژەکانی ژیانێتی. بە واتا هایدگەرییەکە شاعیر پرۆژەی هەیە بۆ ژیان، مردن شتێک نییە بتوانێت پرۆژەکانی بوەستێنێت. لە توێژینەوەکەدا مێتۆدی هێرمینۆتیکا بەکارهێنراوە، ئەویش بۆ ڕاڤەکردنی شیعرەکان و لەمەشدا ڕاڤەی توێژینەوەکە بۆ شیعرەکان خراونەتەڕوو. ئەم پرسیارانە وەک گرفتی توێژینەوەکە بەکارهێنراون، هەوڵدراوە لە توێژینەوەکە وەلامیان بدرێنەوە. گوتاری مردن بەرامبەر بوون چییە؟ ئایا ئەدەب ئەتوانێت ببێتە وەڵامدەرەوەی فەلسەفە؟ شێرکۆ تا چەند خاوەن پرۆژە بووە بەرامبەر مردن؟ توێژینەوەکە ئەیەوێت ئەوە بسەلمێنێت، "شێرکۆ بێکەس" بۆ دوا دیوانی بەم ناوەوە ناو ئەنێت و گوتاری شیعرەکانی ناو ئەم دیوانە چییە؟. توێژینەوەکە دەریخست کە پرۆژەکانی شێرکۆ لە ڕێگەی شیعرەوە بەجێ ئەهێنێت، شیعریش یەکسانە بە زمان، زمانیش وەک هایدیگەر ئەڵێت ماڵی بوونە و مرۆڤ لەناو زماندا بیر ئەکاتەوە. لەوەدا ئەو ئەنجامە بەدەست ئەکەوێت کە، مردن و ترسان لە مردن ناڕەسەنێتییە. شاعیریش بوونێکی ڕەسەن و پرۆژەی بۆ ژیان هەیە.

کلیلە وشەکان: ، شێرکۆ بێکەس، مردن، بوون، ناڕەسەنێتیی هایدگەر.

Recieved: 23/10/2024
Accepted: 10/12/2024

پێشەکی

فەیلەسووفی بوونگەرایی «هایدیگەر» ئەڵێت: ئەگەر مردن لە ژیانمدا قبوڵ بکەم و دانی پێدابنێم و راستەوخۆ رووبەڕووی ببمەوە، ئەوا خۆم لە دڵەڕاوکێی مەرگ و بێ ڕەحمی ژیان ڕزگار دەکەم و تەنیا ئەو کاتە ئازاد دەبم کە خۆم ببمەوە. ئەم گوتەیە جەوهەری فەلسەفەکەیەتی بەرامبەر مردن و تێگەیشتن لە بوون. واتە مردن هەوڵێکە بۆ تێگەیشتن لە بوون، نەک هەوڵێک بێت بۆ سڕینەوەی بوون. ئەم توێژینەوەیە (گوتاری مردن و تێگەیشتن لە بوون لە دیوانی (خێراکە مردن خەریکە بگات)ی شێرکۆ بێکەس) ئەیەوێت وەڵامی پرسیاری: گوتاری مردن بەرامبەر بوون چییە؟ بداتەوە. توێژینەوەکە ئەیەوێت دەستنیشانی گوتاری شیعرەکانی ناو ئەم دیوانە بکات و . ئەوە بسەلمێنێت، «شێرکۆ بێکەس» بۆچییی دوا دیوانی بەم ناوەوە ناو ئەنێت؟

توێژینەوەکە لە دوو بەش پێکهاتووە. بەشی یەکەم بە ناوی: دەروازەیەک بۆ تێگەیشتن لە مردنە. ئەم بەشە لە چەند پارێک پێکهاتووە، وەک گرفتی مردن لە ئەفسانەدا، چەمکی مردن لە فەلسەفەدا. واتە هەوڵێکە بۆ توێژینەوە لە چەمکی مردن لە ئەفسانە و فەلسەفەدا. ئەم بەشە، بەشێکی تیۆرییە. بەشی دووەم بە ناوی: گوتاری تێگەیشتن لە بوون لای شێرکۆ بێکەس، کە ئیشکردنە لەسەر سی چەمکی وەک: نیگەرانیی، راکردن لە مردن و ئازادی. ئەم سێ چەمکە لە ڕێگەی دەقەکانی ناو دیوانەکە ئارگیۆمێنتیان بۆ هێنراوەتەوە و گوتاری مردن و بوون لەوێدا روون کراونەتەوە. لە کۆتایی توێژینەوەکەدا ئەنجامی توێژینەوەکە لە چەند خاڵێک روونکرانەتەوە و لەگەڵ دانانی لیستی سەرچاوەکان و، پوختەی توێژینەوەکە بە هەردوو زمانی عەربیی و ئینگلیزیی.

بەشی یەکەم: دەروازیەک بۆ تێگەیشتن لە مردن

یەکەم: گرفتی مردن لە ئەفسانە

مردن وەکوو چەمکێکی فەلسەفەی لەوەتەی مرۆڤ هەیە، ئاریشەیەکی مەعریفیی و فەلسەفیی گەورە بووە. بەردەوام مرۆڤی رووبەڕووی خۆی کردۆتەوە. مێژووی مردن، مێژووی بیرکردنەوەی مرۆڤە لە خۆی، ئەویش لە ڕێگەی چەندین پرسیارەوە: ئێمە کێین؟ لە کوێوە هاتووین و بۆ کوێ ئەڕۆین؟ ئەگەر دوای مردن ژیانێکی تر هەیە چۆنە؟ ئێمە گومانمان نییە کە ئەمرین، ئەی چۆن مامەڵە لەگەڵ مردن ئەکەین؟

یەکێک لەو ئاریشانەی بە درێژایی مێژوو مرۆڤ کاری لەبارەوە کردووە، چونکە بەردەوام رووبەڕووی ئەوە بۆتەوە، ئایا مردن کۆتایی یان سەرەتای ژیانێکی ترە؟ ئەگەر بۆ بۆچوونی زانایانی ئەنثرۆپۆلۆجیا لەبارەی بیرۆکەی مردنەوە بەتایبەت لە شارستانیەتە سەرەتاکاییەکانەوە بگەڕێینەوە، پێوەندی بە هۆکارە سروشتییەکانەوە هەیە. بۆ نموونە کاتێک مرۆڤ پیر ئەبێت، یان نەخۆشییەکی قورس ئەگرێت، ئایا ئەمانە هۆکار و نیشانەیەک نین بۆ مردن؟ مرۆڤی سەرەتایی زۆر گرنگی بە نیشانە و هۆکارەکانی مردن نەداوە، بەڵکوو ئەوەی لە لای ئەو گرنگ بووە، چۆن چارەسەرێک بۆ مردن بدۆزێتەوە. کەواتە مردن بۆ مرۆڤی سەرەتایی ئەنجامی کار و کردەوەی دوژمن، یان هێزێکی خراپەکارە، جا ئەو هێزە لە فۆرمی مرۆڤ، یان رۆحانیدا بێت. کەواتە مرۆڤی بەرایی جۆرێک لە باوەڕ و ئایینیی هەبووە. بۆ نموونە مرۆڤی نیاندەرتاڵ ((یەکەمین مرۆڤە کە لە پێش مێژووەوە مردووی خۆی شاردۆتەوە، هەروەها یەکەمین مرۆڤە، کە بە خاوەن هەستی رۆحیی و ئایینیی ناسراوە، هەروەها باوەڕیشی بە ژیانی پاش مردن هەبووە.))

[حەسەن: ٢٠٠٢: ٦٦] کەواتە هەموو ئەو پرسیارانەی سەرەوە بەردەم لەگەل مرۆڤدا ژیاون، بەردەوامیش بۆ چارەسەر گەڕاوە، بەڵام هییچ چارەسەرێکی بۆ نەدۆزراوەتەوە. ئەفسانە ئەبێتە فریادڕەسی مرۆڤ لەم بارەیەوە. واتە مرۆڤ دێت ئەفسانە ئەخولقێنێت بۆ ئەوەی رووبەڕووی مردن بێتەوە. بۆ ئەم مەبەستەش سەدان ئەفسانە لەبارەی مردن و کۆتایی جیهانەوە هەیە واتە لە رێی خولقاندنی ئەفسانەوە ئەو فشارە لەسەر دەروونی خۆی کەم ئەکاتەوە، هاوکات جۆرێک لە بەڵێنیش بە خۆی و نەوەکانی داهاتوو ئەدات، کە چارەیەک بۆ مردن هەیە. دەمانەوی بڵێین، کە هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی نەمریی، هەوڵدانە بۆ شکاندنی ئەفسوون و شکۆی مردن. بۆیە ئەگەر سەیر بکەین بە شێوەیەکی گشتی لە ئەفسانەی گشت میللەتاندا بە چەند شێوەیەک مرۆڤ هەوڵیداوە نەمرییی بە دەستبهێنێت، یان لە رێی ئەم جیهانبینیانە رووبەڕووی مردن ببێتەوە.

یەکێک لە شێوەکان ئەوەیە گیانی مرۆڤ دوای مردن تەنیا لە جەستە جیا ئەبێتەوە، بەڵام بەردەوامی بە ژیان ئەدات لەسەر زەویی بە شێوەی تارمایی. کاتێک باسی مرۆڤە خراپەکارەکان ئەکات لە ئەفسانەی چیینیدا، ئەوان دوای مردن، گیانیان لە شێوەی تارمایی بەسەر زەویدا بڵاوئەبنەوە. [کریستی: ١٣٧٣ :١٩٠] شێوەی دووەم بریتییە لە دۆنایدۆن، کە بریتییە لەوەی گیانی مرۆڤ بە گوێرەی ئەو کردەوانەی هەیەتی لە دوای مردنی ئەچێتە ناو گیانی کەسێکی تر یان گیاندارێک. ((لە چوارچێوەی ئەو پەیکەرە نوێیە درێژە بە ژیانی خۆی لەسەر ئەدات. بۆ نموونە ئەو کەسانەی پێرەوی لە ئایینی یارسان ئەکەن، باوەڕیان بە دۆنایدۆن هەیە، واتە گەڕی رۆح لە لەشدا. بۆیە داوا ئەکەن لە مردن نەترسن، چونکە بە مردنی ئەو کەسە رۆح لەناوناچێت:

یاران نەتەرسان نەی سیاسەتە

مردن یاری چوون قویتەی بەتە [سەرئەنجام: ١٣٧٥: ١٩٢]

واتە یاران، یان باوەڕمەندان لەو مردنە، یان سیاسەتەی ناوی مردنە مەترسن، مردن یارییەکە وەک یاری خۆنقومکردنی مراویی لە ئاوادا و سەر دەرهێنانەوەی لە شوێنێکی تردا. کەواتە مردن شتێک نییە جێی ترس بێت، ئەو کەسەی ئەمرێت، گیانی لە لەشی کەسێکی تر، یان گیاندارێکی تر سەر دەرئەهێنێتەوە.

لای فیرعەونەکان لە میسری کۆندا، جیهانێک هەبوو ئەکەوتە ئەوبەری رووباری نیل، بە جیهانی مردووان ناسرابوو. بە بڕوای ئەوان ئەو کەسەی ئەمرد، بەتایبەتی پاشاکان، ئەنێردران بۆ ئەو جیهانەو ئەوان لەوی بەردەوامیان بە ژیانی خۆیان ئەدا، بۆیە ئەیبینین لەو ئەهرامانە، کە گۆڕی پاشاکانی میسری لێ بوو، خواردن و کەرەسەی خۆڕازاندنەوە و پێویستییەکانی رۆژانەیان لەگەڵ مردووەکە دائەنا، بۆ ئەوەی بەردەوامی بە ژیانی خۆیان بدەن.

لە ئایینە ئاسمانییەکاندا، مرۆڤ دوای ئەوەی ئەمرێت، ئەوا تەنیا بە جەستە ئەمرێت، ئەگینا رۆحی بۆ ئاسمان بەرزئەبێتەوە و لە رۆژی دواییدا زیندوو ئەبێتەوە و رۆحی ئەچێتەوە ناو هەمان جەستە. ئینجا بە گوێرەی کار و کردەوەکانی بڕیاری لەسەر ئەدرێت ئاخۆ ژیانێکی خۆش بژیەت، یان سزا وەرگرێت لە بری ئەو کردەوە خراپانەی کردوونی.

داستانی گلگامێش ڕەنگە ناودارترین داستان بێت لەبارەی مردن و هەوڵدان بۆ بەدیهێنانی نەمریی. ئەم داستانە، داستانێکە لە وڵاتی میزۆپۆتامیا نووسراوە، بە کۆنترین نووسراوی ئەدەبی دائەنرێت. چەندین نوسخەی لەسەر قوڕ

نووسراوەتـەوە، کۆنترینیـان ئەگەڕێتـەوە بـۆ سـەردەمی سـۆمەرییەکان. گلگامێـش پاشـاری شـاری ئـوورە، دایکـی خواوەنـد و باوکـی مـرۆڤ بـووە. سـەرەتای داسـتانەکە وەهایـە خەڵـک خۆشـیان ناوێـت، چونکـە بەرامبـەر خەڵـک زۆر سـتەمکارە، بۆیـە خەڵکەکـە داوا لـە ئـۆرۆرۆی خواوەنـد ئەکـەن لـە دەسـت گلگامێـش رزگاریـان بـکات، ئەویـش ئەنکیـدۆی بـۆ ئەنێرێـت . دوای زۆرانبـازی گلگامیـش سـەرئەکەوێت و ئەبـن بـە هـاوڕێ. دوای ئـەوەی خواوەنـد عەشـتار داوا لـە گلگامیـش ئـەکات هاوسـەرگیری لەگـەڵ بـکات، بـەلام ئـەو رەتـی ئەکاتـەوە، بۆیـە گیاندارێکـی لـە شـێوەی گای بـۆ ئەنێرێـت ، ئەنکیـدۆ بـە هـۆی ئـەوەی مرۆڤـە ئەمرێـت. ((پـاش مردنـی ئەنکیـدۆ، گلگامـش کەوتـە بیرکردنـەوە لـە چارەنووسـی خـۆی، کـە دەیزانـی ئـەو وەک خوداکانـی تـر نەمـر نییـە، بۆیـە بڕیـاری دا ئۆتنابشـتم بدۆزێتـەوە، کـە مرۆڤێـک بـوو نهێنیـی ژیانـی ناکۆتایـی لـە لا دەسـت دەکـەوت. ئۆتنابشـتم تاکـە مـرۆڤ بـوو کـە گەیشـتبووە ئاسـتی نەمریـی و گلگامـش بـە هیـوای ئـەوە بـوو فێـری بـکات چـۆن خـۆی لـە مـردن بپارێزێـت.)) [ماڵپـەڕی دیـدی مـن] دوای ئـەوەی بـە گوێـرەی ڕێنماییەکانـی ئۆتنابشـتم دەگەڕێـت و رووەکـی نەمریـی ئەدۆزێتـەوە، ئەیەوێـت لەسـەر پیرەپیاوێـک تاقـی بکاتـەوە، مارێـک ڕووەکەکـە ئەدزێـت و ئەیخـوات، هـەر لەوێـدا مارەکـە پێسـتەکەی تـازە ئەبێتـەوە ئەگەڕێتـەوە سـەردەمی لاویـی. لـە کۆتایـی داسـتانەکەدا گلگامـش ئەمرێـت و هەمـوو خەڵکـی ئـۆرووک بـۆ مردنـی خەمبـار ئەبـن و ئەزانـن کـە فەرمانڕەوایەکـی وەک گلگامـش بـاش و لێهاتـوو، هەرگیـز جارێکـی تـر فەرمانڕەواییـان نـاکات، هەروەهـا بەراسـتی نـاوی گلگامـش تاکـو ئەمـڕۆ بـە نەمریـی ماوەتـەوە. ئـەم داسـتانە سـەلمێنەری ئەوەیـە لـە کۆنـدا مـرۆڤ گەیشـتووە بـەو بـاوەڕەی کـە مـردن شـتێکی ڕەهایـە و حەتمییـە، ئەمـەش ئەبێـت بـە یاسـایەک و ئەبـێ هەمـوو مرۆڤێـک بمرێـت.

بابەتـی مـردن، بابەتێکـە زۆر کۆنـە «جـاک شـۆرۆن» لـە کتێبـی «مـردن لە فیکـری رۆژئاواییـدا» ئاماژە بـۆ ئەوە ئـەکات مێژووی مـرۆڤ، مێـژووی وەڵامدانـەوەی پرسـیاری: چ کاتێـک مـرۆڤ مردنـی هەڵماڵیـی؟ بـۆ ئەمـەش پەنـا بـۆ تێزەکانـی «ڤۆلتێـر» ئەبـات، کـە مـرۆڤ تاکـە بوونـەوەرە ئەزانێـت ئەمرێـت. بـەڵام ئەمـەی چـۆن کەشـف کـردووە. بـە بـڕوای ئێمـە لـە ڕێگـەی ئەزموونـەوە گەیشـتووە بـەم زانیارییـە. ئـەم ئەزموونـەش سـەلمێنەری گەشـەی مرۆڤـە لـە رووی دەروونیـی و عەقڵییـەوە. هەرچەنـدە «شـۆرۆن» ئامـاژە بـۆ ئـەوە ئـەکات ((مرۆڤـی سـەرەتایی نەیتوانیـوە لـە ڕێـی مردنـی کەسـانی دەوروبەرییـەوە ئـەوە ئاشـکرا بـکات مـردن شـتێکی حەتمییـە بـۆ بوونـی مـرۆڤ، بەڵکـوو بـۆ هێـزە خراپەکارەکانـی گەڕاندۆتـەوە.)) [شـورون: ١٩٨٤: ٨] کەواتـە مـرۆڤ بـۆ ئـەوەی رووبـەڕووی مـردن ببێتـەوە هاتـووە دنیایـەک ئەفسـانەی خولقانـدووە بـۆ ئـەوەی دەسـتەمۆی مـردن نەبێـت.

لـە ڕێگـەی خوێندنـەوەی ئەفسـانەی ئەدۆنیسـەوە دەتوانیـن بیرکردنـەوەی یۆنانییـە کۆنـەکان (پێـش سـوکرات و ئەفلاتـوون) لەبـارەی مردنـەوە بزانیـن. ئەدۆنیـس خواوەنـد بـووە و گەنجێکـی تـا بڵێـی جـوان بـووە، ئەفرۆدیـت عاشـقی ئەبێـت، بـەڵام کاتێـک ئەدۆنیـس لـە لایـەن ئاژەڵێکـی درنـدەوە وەکـوو سـزایەک خواوەنـدەکان بەسـەریدا دەسـەپێنن لێـی ئەدرێـت و ئەمرێـت. ئەفرۆدیتـی خۆشەویسـتیی لـە جیهانـی ژێـرەوە بـۆ مـاوەی شـەش مانـگ لەگەڵـی ئەمێنێتـەوە. ئەفسـانە دەرخـەری وەرزەکانـی سـاڵە. بەتایبـەت پاییـز و زسـتان، ئامـاژەن بـۆ مردنـی هەمـوو شـتێک. لـەم ڕێیـەوە مـرۆڤ لـە ڕێـی ئەزموونەکانـی خۆیـەوە ئەگاتـە کەشـفکردنی مـردن.

دووەم: چەمکی مردن لە فەلسەفەدا

وەکوو هەموو چەمکێکی تر بۆ لێکدانەوەی رەهەندەکانی مردن لە فەلسەفەدا ئەبێت بۆ سەدەمی یۆنانییە کۆنەکان بگەڕێینەوە. «گیرتڵد ئەفرایم لیسیگ» لە توێژینەوە بە ناوبانگەکەی بە ناوی «جیهانبینی دێرینان بۆ مردن» ئەڵێت: مردن سەبارەت بە خەڵکانی سەردەمانی کۆن جێی ترس نەبووە. [شورون: ١٩٨٤: ٣٣] ئەم تێڕوانینە پێش سوکراتە. لە فەلسەفەی یۆنانی کۆن (پێش سوکرات) بابەتی گرنگ لەبارەی مردن و ماهیەتی مردندا هەیە، بە شێوەیەک توێژینەوەی لەبارەوە کراوە، فۆرمێکی فەلسەفیی وەرگرتووە. زۆربەی توێژەران لەسەر ئەوە هاوڕان سەرەتای بیرکردنەوەی فەلسەفییانە لە یۆنانی کۆن لە «تالیس- ٥٤٦پ.ز» بووە، پاشان ئەناکسیمەندەریس٦١٠پ.ز- ٥٤٧» و دواتریش «ئەنەکسیمانس- ٥٢٧ پ.ز». بە بڕوای یەکەم بنەڕەتی بوون بریتییە لە ئاو، ئەوەی دووەم بڕوای وایە بنەڕەتی بوون ناکۆتا (اللامتناهی)یە، و سێیەمیان بڕوای وایە هەوا بنەڕەتیی بوونە. لەسەر دەستی ئەم زانایانە میتۆلۆژیا پاشەکشە ئەکات و بیرکردنەوەی زانستیانە دێتەپێشەوە. بە بڕوای «تالیس» ((ئاو مادەی یەکەم و جەوهەری یەکەمە، هەموو شتێک لەوەوە پێکدێن.)) [کرم: ٢٠١٢: ٢٦] بە بڕوای ئەم زانایەیە هەموو شتەکانی دنیا بۆ یەک سەرچاوە ئەگەڕێنەوە، هەرچەندە جیاوازیش، بن، جیاوازیان بۆ جیاوازیی ئەو دۆخانە ئەگەڕێتەوە، کە بەسەریاندا دێت. ئەم بۆچوونەی «تالیس» ریشەکەی بۆ «هۆمیرۆس» ئەگەڕێتەوە ، چونکە ئەو لە داستانەکانی خۆیدا ئەڵێت: زەریا چاوگی یەکەمی شتەکانن. کەواتە بە نەبوونی ئاو، یان کەمبوونەوەی ئاو شتەکان بەرەو مردن ئەچن. بنەڕەت و بوونی شتەکان بە ئاوەوە ئەبەستێتەوە.

«ئەناکسیمەندریس» وەکوو «تالیس» بە دوای سەرچاوەی بوونـدا ئەگەڕا. بڕوای وابوو نابێ سەرچاوەی بوون (ئاو) بێت، چونکە بە هۆی ساردیی، یان گەرمییەوە دۆزخەکەی ئەگۆڕێت. بنەڕەتی بوونیش نابی بگۆڕێت. بۆیەش بڕوای وابوو سەرچاوەی بوون بریتییە لە ناکۆتا (ئەپیرۆن). ئەم ((ئەپیرۆنە هەمیشەییە و ئەزەلییە و نەمرە و لەناو ناچێ. هەموو شتەکان لەوەوە درووست بوون هەر بۆ ئەوەش ئەگەڕێنەوە. هەمیشە بزێوە و بزووتنەکەشی ئەبێتە هۆی دیاریکردن و سنووردانان، لەم رێگەیەشەوە جیهان و ئاسمانەکان درووست بوون، هییچ هۆیەکیش لە دەرەوەی ئەپیرۆن و بزووتنەکەی دەستی لەم درووستبوونەدا نییە.)) [حرب: ١٩٨١: ٣٤] بەڵام ئەوەی بۆ ئەم زانایە بەردەوام جێی پرسیار، ئەگەر ناکۆتا و بێ سنوور هەن، بۆ شتەکان لەناوئەچن و ئەمرن؟ ئەگەر وایە بەها و بوونی شتەکان لە چیی دایە؟ ئەم پرسیارە بۆ ئەو ئازاراویی بوو.

هەرچیی «ئەنەکسیمانس»ە ئەویش وەکوو ئەوانی پێشتری هەوڵیداوە سەرچاوەی بوون دیاری بکات. بە بڕوای ئەو ((مژادی(کەرەستە) یەکەم کە هەموو بوونەوەرەکانی لێ درووسبووە هەوایە، کە ماتەرێکی(مادده) دیاریکراو و بی کۆتا و بزێوە.)) [حرب: ١٩٨١: ٤٠] ئەوەی لە بیرکردنەوەی ئەم سێ زانایە هەڵیدێنجێنین، هییچ بوونێک لە نەبوونەوە نەهاتووە و هییچییش بۆ ئەوی ناچێت. ئەم بیرۆکەیە سەرچاوەیە بۆ ئەو فەیلەسووفانەیە، کە باوەڕیان بە گەڕانەوەی رۆح هەیە بۆ جیهانی سەرەوە.

پاشان لای قوتابخانەی ئورفییەکان، کە لە سەدەی شەشی پێش زایین دەرئەکەون، چەندین بۆچوون لەبارەی مردن و جەستە و ژیانی ئەو دنیا دەرئەکەون. ئۆرفییەکان لە چینی هەژار و چەوساوەکان بوون، ئازاری زۆریان بە دەست دەوڵەمەندان و خاوەن موڵکەکان ئەچەشت. ئەوان باوەڕیان بە دوالیزمەی جەستە و رۆح هەبوو. ((بەم پێیە لە مرۆڤدا دوو لایەن کۆبۆتەوە خوایی و شەیتانیی، لەبەرئەوە لەسەر مرۆڤ پێویستە لایەنی خوایی هەڵبژێرێت، تا

خۆی بگەیەنێتە کاروانی خواوەندان لە جیهانێکی تردا، چونکە ئەو بەشە نەمرەی مرۆڤ کە ئەمێنێو لەناوناچێ لەو بەشەدایە کە نامێنێ و لەناوئەچێ، رۆح لە لەشدا بەندکراوە لەش گۆڕی رۆحە.)) [حرب: ١٩٨١: ٤٨] بە بڕوای ئەوان مرۆڤ مولکی خواوەندە، بۆیە هیچ دەسەڵاتێکی لە بابەتی مردن و ژیاندا نییە، هەر خواوەندە ئەتوانێت جەستە و رۆحی لە یەکتری جیا بکاتەوە، هەر کاتێک خۆی بیەوێت ئەتوانێت رزگارمان بکات و ئێمە ناتوانین و دەسەڵاتمان نییە. بۆیە خۆکوشتن بە بڕوای ئەوان تاوانێکی گەورەیە و هەر کەس خۆی بکوژێت، ئەوا خواوەند سزای ئەدات. لەم روانگەیەوە تێ ئەگەین، کە مردن هۆکارێکە بۆ رزگاربوونی رۆح لە لەش و گەڕانەوە بۆلای خواوەند و لە هەموو خەوش و پیسییەک رزگاریی ئەبێت.

هەرچیی «سوکرات»ە، بە بوێرترین فەیلەسووف لە مێژووی فیکر دائەنرێت، لەبارەی مردنەوە بە ئاشکرا دواوە و بڕوای وایە مردن رزگارکردنی رۆحە لە جەستە و گەڕانەوەیەتی بۆ جیهانی هەرمان(نەمر). بۆیە کاتێک دیمەنی ژەهرخواردنەکەی ئەیبینین زۆر بە ئاسوودەییەوە ژەهرەکە وەرئەگرێت و ئەیخواتەوە، تەنانەت، جەلادەکەی زۆری پێناخۆشە، بەڵام «سوکرات» ئاسوودە دیارە، چونکە بڕوای وایە ئەگەڕێتەوە بۆ جیهانی نەمریی و هەرمان. «سوکرات» لە کۆمارەکەی «ئەفلاتوون» ئەڵێت: ((لە حیکمەتدا ترس لە مردن نییە، چونکە مردن خێرێکی گەورەیە، بەڵام لە تێڕوانینی خەڵکەوە مردن خراپەیەکی گەورەیە، ئەمەش نیشانەی نەزانییە.)) [افلاطون: ١٩٦٦: ٦٣] کەواتە ئەو پێداگریی لەسەر ئەوە ئەکاتەوە، کە نابێت لە مردن بترسین. هاوکات زانا و فەیلەسووف چارەنووسی نەفس ئەزانێت و ئەو ئەتوانێت خۆشیی و بەختەوەریی بە خەڵک بڵێت، بۆیە بەردەوام داوای مردن ئەکات، چونکە مردن ئەتوانێت رۆح رزگار بکات بۆ ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ جیهانی نەمران. کەسانی خراپەکاریش نەفسیان لە جەستەیان زیندانیی کراوە وەکوو سزایەک، ئەگەر مردن، ئەوا رۆحەکەیان لەو جەستەیەوە ئەچێتە جەستەیەکی تر تا لە گوناهەکانی پاك ئەبێتەوە.

هەرچیی «ئەفلاتوون»ە لەسەر هەمان رێچکەی مامۆستاکەی «سوکرات» ئەڕوات و باوەڕی بە چەمکی مردن هەیە، هەرچەندە لە بۆچوونەکانیدا جۆرێک لە جیاوازی بەدی ئەکرێت. لەوەدا لەگەڵ «سوکرات» هاوڕایە، کە رۆح نەمرە. بۆیە لە بەشی دەیەمی کۆمار ئاماژە بۆ ئەوە ئەکات، خراپە سروشتییەکان ناتوانن دەروون (رۆح) لەناو ببەن: ((هەر شتێکیش، وەکو دەروون، خراپەیەکی سروشتیی لەناوی نەبات، خراپەیەکی دەرەکیی ناتوانێت تێبگات، بە دڵنیاییەوە، کەس ناتوانێت بیسەلمێنێت دەروونی ئەو مرۆڤانەی ئەمرن نادادوەرن.... ئێستا ئاشکرایە، مادامەکی هیچ جۆرە خراپەیەک، دەرەکیی و ناوەکیی، دەروون لەناونابات، ئەوا دەروون بەردەوام ئەمێنێتەوە و نەمرە. پێویستە نەمر بێت)) [ئەفلاتون: ٢٠٠٨: ٢٢٤] کەواتە رۆح (دەروون) لای ئەم فەیلەسووفە نەمرە، هیچ فاکتەرێکی دەرەکیی و ناوەکیی ناتوانێت لەناوی ببات. بۆ نموونە ئەگەر نادادوەریی وەکوو نەخۆشییەک تووشی دەروون هات، ئەوا ناتوانێت دەروون لەناو ببات. بەڵام دەتوانیت کاریگەری لەسەری هەبێت و کەسی نادادوەر خراپ بکات. بۆیە ئەگەر کەسێک دادوەر بێت ئەوا خواکان خەڵاتی پێ ئەبەخشن. لێرەدا ئەفلاتوون چییرۆکی ئافسانەی «ئێر» ئەگێڕێتەوە، کە دوای کوژرانی لە جەنگدا، لاشەکەی هەروەک خۆی ئەمێنێتەوە، کاتێک دوای دە ڕۆژ خەڵک لاشەی کوژراوەکان کۆئەکەنەوە، پاشان لاشەکەی «ئێر» ئەبەنەوە ماڵەوە بۆ ئەوەی پرسەی بۆ دابنێن، بەڵام دوای دوو ڕۆژ زیندوو ئەبێتەوە، بەسەرهاتی خۆی ئەگێڕێتەوە، کە دوای مردنی، گیانی لەگەڵ گیانی مردووەکانی تر چووەتە شوێنێکی خۆش، لەو شوێنەدا چوار

کونـی تـێ کـراوە (وەکـوو دەرگا)، لـە ناوەڕاسـتیان چەنـد دادوەرێـک دانیشـتبوون، پـاش دادگاییکردنـی گیانـەکان فەرمانیـان بـە گیانـە چاکـەکان داوە لیسـتی کردەوەکانیـان لـە بەرۆکیـان بـدەن بەنێـو کونـە کراوەکـەی دەسـتی ڕاسـتدا بچنـە ژوورەوە، خراپەکانیـش بـۆ کونـی دەسـتە چـەپ و، کاتێـک نـۆرەی «ئێـر» دێـت داوای لـی ئەکـەن بگەڕێتـەوە زەویـی و باسـی ژیانـی دوای مـردن بـۆ خەڵـک بـکات. [ئەفلاتـون: ٢٠٠٨: ٢٢٦] کەواتـە رۆح و گیـان نەمـرن، دوای مـردن هـەر بـە زیندووێتـی دەمێننـەوە و تەنیـا ئەوەیـە لـە جەسـتە ئەچێتـە دەرەوە. ئیـتر لەوێـوە باسـی ژیانـی ئەوانیـە کـە لـە کونـی لای دەسـتە چەپـدا چوونەتـە ژوورەوە و ئەوانـەی لـە کونـی لای دەسـتە ڕاسـت چوونەتـە ژوورەوە. بـۆ ئـەوەی بچییتـە کونەکـەی لای ڕاسـت ئەبـێ چـوار کـردەوەی باشـت هەبێـت: لێخۆشـبوون، ئازایەتیـی، زانایـی و دادپەروەریـی. هـاوکات ئەبـێ ترسـی مـردن لـە گەنجـەکان دووربخەینـەوە، چونکـە کەسـی ئـازاد لـە مـردن ناترسـێت و ترسـی مـردن ئەبێتـە هـۆی ئـەوەی مـرۆڤ ترسـنۆک دەربچێـت. کەواتـە رۆح و گیـان نەمـرن بەرگـەی هەمـوو چاکـە و خراپەیـەک ئەگـرن.

ئەرسـتۆ وەکـوو باشـترین قوتابـی ئەفلاتـوون، لـە زۆرێـک لـە باسـەکان دژ بـە بۆچوونـی مامۆسـتاکەی بـوو. بەتایبـەت لەبـارەی رۆح و نەفسـەوە. «ئەرسـتۆ» لـە کتێبـی «دەروون- النفـس» بۆچوونەکانـی خـۆی لەبـارەی رۆح/دەروونـەوە بـە وردی دەرئەبڕێـت. هـەر لـە لاپەڕەکانـی یەکەمـەوە ئامـاژە بـۆ ئـەوە ئـەکات، گواسـتنەوەی رۆح و نەفـس لـە جەسـتەیەکەوە بـۆ جەسـتەیەکی تـر دوای مـردن لـە ئەفسـانەیەک زیاتـر نییـە. ئـەم فەیلەسـووفە لـە ڕێگـەی لێکۆڵینـەوە لـە مـادده و وێنـە لێکۆڵینـەوە لـە جەسـتە و دەروون/رۆح ئـەکات. بـە بـڕوای ئـەو وێنـە تەواوکـەری ماددەیـە، ئەمـە لەسـەر دەروون و جەسـتە پراکتیـک ئـەکات. بۆیـە دەروون لای ئـەو ((یەکـەم تەواوکـەری جەسـتەیەکی سروشـتییە ژیـان بەهێـز ئەکـەن.)) [ارسـطوطالیس: ٢٠١٥: ٤٢- ٤٣] کەواتـە دەروون/رۆح شـتێکی سـەربەخۆ نییـە وەکـوو لای «ئەفلاتـوون»ی مامۆسـتای هەبـوو، بەڵکـوو لەگـەڵ جەسـتە تەواوکـەری یەکتریـن، دەروون شـتێکی نەمـر نییـە، لەگـەڵ مردنـی مـرۆڤ رۆحیـش ئەمرێـت لەگـەڵ جەسـتەدا. هـاوکات رۆح بـە خراپبوونـی جەسـتە ئەویـش خـراپ ئەبێـت و وێنـەی جەسـتەیە، وەکـوو چـۆن مـادە وێنـەی هەیـە. لێـرەدا رۆح وا ئـەکات جەسـتە زینـدوو بێـت، یەکـەم ئەرکـی بریتیـی ئەبێـت لـەوەی ژیانـی بەبـەردا بـکات، ئـەم یاسـایە بەسـەر گشـت شـتە زیندووەکانـدا جێبەجـی ئەبێـت. لـە باسـکردنی پێوەنـدی نێـوان جەسـتە و رۆح، «ئەرسـتۆ» لـە کتێبەکانـی «دەروون/رۆح»، بەشـی یانزەمینـی کتێبـی «میتافیزیقـا» و کتێبـی «سیاسـەت» چارەسـەی پێوەنـدی نێـوان جەسـتە و رۆح ئـەکات. لـە کتێبـی «دەروون» ئەڵێـت: دەروون و جەسـتە یەکەیەکـی تـەواون، هییـچ یەکیـان بـێ ئەویتر نابـن. دەروون جەوهـەر و ناوەڕۆکـی جەسـتەیە.)) [ارسـطوطالیس: ٢٠١٥: ٤٣] واتـە هەردووکیـان پێکـەوە بوونێکـی زینـدوو پێکدەهێنـن. ئەمـە پێچەوانـەی «ئەفلاتـوون» بـوو، کـە رۆح و جەسـتەی لـە یەکـتری جیادەکـردەوە. کەواتـە بـە مردنـی جەسـتە، راسـتەوخۆ رۆحیـش ئەمرێـت، مردنـی هـەر کەسـێک واتـای مردنـی رۆحـە.

لـە فەلسـەفەی نوێشـدا مـردن و تـرس لـە مـردن بووەتـە جێگـەی تێڕامـان و بیرکردنـەوەی فەیلەسـووفان، ئەمـەش بـە هـۆی گرنگـی ئـەم چەمکـە لـە ژیانـدا. «باسـکال» یەکێـک لـەو فەیلەسـووفانەیە لەبـارەی مـردن و پـاش مـردن نووسـینی هەیـە، لەوێـدا دوودڵـی و ڕاڕایـی مرۆڤـمان لەبـارەی بـوون و ژیانـەوە بـۆ بـاس ئـەکات. مـردن کۆتایـی هەمـوو شـتێکە، بـە هۆیـەوە ژیـان بـێ واتـا ئەبێـت، ئـەو ئەڵێـت: مـردن بەڵگەیـە لەسـەر بـێ مانایـی ژیـان. بۆیـە مـرۆڤ لـە نێـوان دوو دنیادایـە، چونکـە نازانـێ دوای مـردن چیـی هەیـە و بـەرەو عـەدەم دەچێـت. مـرۆڤ بـەردەوام لـە نێـوان ژیـان و عـەدەم لـە بزووتـن دایـە، تەنیـا کاتێـک ئەمرێـت لـەو بزووتـن و جوڵـە دەکەوێـت. بـە بـڕوای ئـەو مـرۆڤ لـە لایـەک زۆر لاوازە، چونکـە بچووکتریـن بوونـە بەسـەر بوونـی خۆیـدا زاڵ نییـە، هـاوکات گەورەترینیشـە، چونکـە لـە بوونەکانـی تـر زیاتـر ئەزانێـت.

بـە بـڕوای «سـپینۆزا»ی فەیلەسـووف مـرۆڤ بەشـێکە لـە سروشـت، بۆیـە پێداگـری لەسـەر مانـەوەی رۆح دەکـردەوە دوای مـردن. ئەڵێـت: ((هـەر مرۆڤێـک بەشـێکە لـە یەکەیەکـی خودایـی کاتێـک کـە مـرۆڤ ئەمرێـت، رۆح وەکـو دڵۆپێـک ئـاو ئەگەڕێتـەوە بـۆ نـاو ئۆقیانـووس، یـان نەغمەیەکـە لـە گەورەیـی سـەمفۆنیادا ون ئەبێـت. یاخـود هزرێکـی بـەرزە لـە دەقێکـی فانـی ئـەم جیهانـەدا هەڵدەفڕێـت و لـە چوارچێـوەی ئەبەدیـدا قـەرار دەگرێـت.)) [سـپینۆزا: ٢٠١٧: ٥٠] کەواتـە رۆح نەمـرە و بـە مردنـی جەسـتە لەنـاو ناچێـت و هەرمانـە. هەمـوو مرۆڤایەتـی بـە بەشـێک لـە خـودا ئەزانێـت، بۆیـە هـەر زیانگەیاندنێـک بـە کەسـێک، زیانگەیاندنـە لـە پەیکـەری گشـتی مرۆڤایەتـی. بۆیـە مـرۆڤ ئەبێـت هەوڵبـدات لـە رێگـەی کەسـانی تـرەوە بەختـەوەری خـۆی زیاتـر بـکات. بـەردەوام هانـی مـرۆڤ ئـەدات بەشـدار بێـت لـە بەختـەوەری هەمـوو مرۆڤایەتـی، بۆیـە پێداگـری ئەکاتـەوە لەسـەر یەکێتیـی دەروون لەگـەڵ تـەواوی جیهانـی سروشـت. واتـە ئـەو فەلسـەفەیەکی گەشـبینانەی هەبـوو. داوای دەکـرد: مرۆڤـی ئـازاد دوا شـت بیـر لـی بکاتـەوە مردنـە، حیکمـەت لـەوەدا نییـە هیـوات بـە مـردن بێـت، بەڵکـوو لەوەدایـە هیـوات بـە ژیـان هەبێـت. [العـوا: ١٩٥٨: ٢٧٣]

نیتشـە فەیلەسـووفێکی تاکگەرایـە، ڕەتکـەرەوەی زۆربـەی بەهـا ئەخلاقییەکانـە، هەمـوو فەلسـەفەکەی خسـتەگەڕ بـۆ دەرکەوتنـی مرۆڤـی بـاڵا (سـووپەرمان). ژیـان لـە ڕوانگـەی ئـەو بریتییـە لـە ئیـرادەی هێـز، بۆیـە کاتێـک مـرۆڤ ئیـرادەی هێـزی هەبێـت و خـۆی وەک تـاک دروسـت بـکات ئـەوا سەربەسـتی بـە دەسـت دەهێنێـت. ((بـە بۆچوونـی نیتشـە تـاک بوونێکـی بـڕاوە و کاتـی هەیـە، یـان بوونـی تراجیدییـە چونکـە ئەمرێـت. بـەلام وەکـو بەشـێک لـە مرۆڤایەتـی هەمـوو تاکێـک نەمـرە، چونکـە مرۆڤایەتـی نەمـرە. بڕانـەوەی بوونـی هەندەکی(جزئـی) ، نەبڕاوەیـی بوونـە هەمەکییەکە(گشـتییکە)دیاری ئـەکات لـەم بۆچوونـە ئۆنتۆلۆجییـەوە دەتوانیـن بگەینـە ئـەو بـاوەڕەی، کـە بوونـی تاکیـش نەبڕاوەیـە.)) [کەمـال: ٢٠٠٩: ٨٥] ئـەو ویسـت و ئیـرادەی هێـز بـە بنەرەتـی هەمـوو شـتێک دائەنێـت: جیهـان ویسـتی هێـزە و چیـی تـر نییـە. [کەمـال: ٢٠٠٩: ٨٥] هەمـوو ئەمانـە لەپێنـاو دەرکەوتـن و دروسـتکردن مرۆڤـی باڵادایـە، بەمـەش مرۆڤێکـی ئاگامەنـد ئەتوانێـت ویسـتی هێـزی بخاتەگـەڕ و هەوڵـی دامەزراندنـی ئـەدات. کەواتـە ڕاسـتە مـرۆڤ بوونێکـی کاتـی هەیـە، بـەڵام ئەتوانێـت وەکـوو تاکێکـی نەمـر خـۆی دروسـت بـکات، ئـەوش بـە ویسـتی هێـزەوە و ببێتـە مرۆڤێکـی بـاڵا. ئەمـەش بـەردەوام لـە گۆڕاندایـە. دەمانـەوی بڵێیـن ڕەهەنـدە ئۆنتۆلۆجییەکـە لای نیتشـە گرنگـە نـەک مـردن.

لێـرەوە دەمانـەوی بچیینـە سـەر باسـی بۆچوونـی بوونگـەراکان بەتایبـەت «هایدیگـەر»، چونکـە قوتابخانـەی بوونگـەراکان گرنگتریـن قوتابخانەیـە، کـە پێوەنـدی نێـوان مـردن و بـوون باسـی سـەرەکیان بێـت. هـاوکات لـە فەلسـەفەی بوونگەراییـدا زۆر تاکەکەسـییە و پێوەنـدی بـە خـودی کەسـەکەوە هەیـە، واتـە هییـچ کەسـێک ناتوانێـت لـە جیاتـی کەسـێکی تـر بمرێـت، هـەر کـەس ئەبێـت خـۆی ئەزموونـی مـردن بـکات، بـەڵام ناتوانێـت لێـی تێبـگات. بۆیـە ئاگابـوون بـە مـردن مـرۆڤ تووشـی نیگەرانـی ئـەکات. لێـرەوە نیگەرانـی ئەبێتـە بنەمایەکـی ئۆنتۆلۆجیانـە بـۆ بوونـی مـرۆڤ. کەواتـە مـرۆڤ بـۆ بـوون نیگـەران و خەمخـۆرە بۆیـە دوودڵـە. (نیگـەرانی) بارودۆخێکـی دەروونی(سـایکۆلۆجی) نییـە، پێشـمەرجێکی ئۆنتۆلۆجییـە بـۆ بـوونی مرۆڤ...ئەمـەش دەمانگەیەنێتـە ئـەو بـاوەڕە فەلسـەفییەی ئەگـەر مـرۆڤ هەبێـت ئەبـێ نیگـەران بـێ. ((هییـچ واژەیەکـە دوو واتـای هەیـە، یەکەمیـان «بـوون»ە بـە گشـتی و دووەمیـان «نەبـوون». نەبـوون لـە ئەزموونـی دوودڵیـدا مانـای «مـردن»ە. بـوون و نەبـوون دوودل و پەرێشـانمان ئەکـەن و ڕووبـەڕووی خـودی خۆمانمـان ئەکەنـەوە. خـۆ مـرۆڤ

ئەتوانێت گورگەکە بکوژێت و خۆی لەو مەترسییە ڕزگار بکات و بێ ترس و بە ئاسوودەیی بژی. بەڵام هەرچەندە قارەمان و نەبەرد بێ لە دەست مردن ڕزگاری نابێت.)) [کەمال: ٢٠٠٧: ١٠٠] کەواتە لە ڕێی مردنەوە مرۆڤ ئەتوانێت بوونی خۆی بسەلمێنێت. واتە لە ڕێگەی مردنەوە مرۆڤ بیر لە بوونی خۆی ئەکاتەوە و ئەزانێت بوونی هەیە و ئەبێت بمرێت. واتە ((مادام مرۆڤ هەیە، ئەوا ئەبێت بوونێکی کاتی هەبێت و بمرێت.)) [کەمال: ٢٠٠٧: ١٠١] بە بۆچوونی بوونگەراکان بەتایبەت «هایدیگەر» مرۆڤ بوونێکە بە ئاگا و هوشیارە بەرامبەر بوون و مردنی خۆی. وەکوو زیندەوەرانی تر نییە، کە ئەمرن، بوونیان کۆتایی دێت. واتە زیندەوەرانی تر لە ئاست ئەو حەقیقەتەی کە ئەبێت ڕۆژێک بمرن بە ئاگا و هوشیار نین. لای «هایدیگەر» مرۆڤ یەک جار دەژی و یەک جاریش ئەمرێت. ئەمە ڕێک پێچەوانەی بۆچوون و تێڕوانینی ئایینە یەکتاپەرستەکانە، کە مرۆڤ دوای مردنی زیندوو ئەبێتەوە، واتە بوون لای ئەوان کۆتایی نییە و دوای مردن زیندوو ئەبێتەوە، بەڵام لای بوونگەراکان مردن کۆتایی بوونە. ((مردن کۆتایی بوون و پڕۆژەکانی بوونە، کۆتایی بوونیش کوژانەوەی ئاگر و وەستانی باران بارین نییە. ئاگر و باران جارێکی تر سەر هەڵدەدەنەوە، بەلام کە کۆتایی بە بوون دێت، ئەو بوونە جارێکی تر لە نەبوونەوە ناگەڕێتەوە بۆ بوون.)) [کەمال: ٢٠٠٤: ١٤٧] ئایینەکان بڕوا بە کۆتایی بوون ناکەن، چونکە لای ئەوان مردن ڕاوەستانێکی کاتییە و دواتر مرۆڤ زیندوو ئەبێتەوە، بەڵام لای بوونگەراکان، مردن کۆتایی هەموو شتێکە، چونکە مرۆڤ لە هیچ شتێک دڵنیا نەبێت لە مردن دڵنیایە و ئەزانێت ئەبێت ڕۆژێک بمرێت، هێندە هەیە کاتی مردنەکەی نازانێت. کەواتە دەسەڵاتی ڕەتکردنەوەی مردنی نییە، بەڵام ئەتوانێت مردن بکاتە پڕۆژە و پێشی بخات.

بەشی دووەم: گوتاری تێگەیشتن لە بوون لای شێرکۆ بێکەس

یەکەم: نیگەرانی وەک واتای بوون

مرۆڤ تاکە ڕەگەزە وەها دەڕوانێتە مردن، کە کۆتاییەک بۆ ئاڵنگارییەکانی مرۆڤ دائەنێت. بۆیە مرۆڤ بەردەوام ترسێکی قوڵی بەرامبەر مردن هەیە. ترسیش تاکە خاڵی بێهێزی ژیان و بوونی مرۆڤە، بەڵام ئەگەر وەک چەمکێکی دوالیزمی سەیری ترس بکەین، ئەوا ئەگەر ترس نەبێت، ناتوانێت ئەو ئامادەکاریانە بکات بەرامبەر ڕووداوەکان. مرۆڤ بۆ ترس و نیگەرانی بەرامبەر مردن هەیە؟ بە بڕوای «هایدیگەر» مرۆڤ تا ئەو ڕۆژەی ئەمرێت نیگەرانە، نیگەرانە و ترسی بۆ تەواونەکردنی بوونی خۆی هەیە. بەڵام لە لایەکی ترەوە ترس و دوودڵی لە یەکتری جیا ئەکاتەوە. ((مرۆڤ ئەزانێت، کە بێ ناوەڕۆکە و ئەبێت خۆی ناوەڕۆک دابهێنێت. ڕاوەستان لە بەردەم ئەم نەبوونییەی بووندا تێگەیشتن بەم جۆرە لە بوون داهێنەرانە، مرۆڤ دەخاتە نێو دوودڵی و مشتومڕ لەگەل خۆیدا. ئەمەش ترس و ترسنۆکی ناخاتەڕوو. دوودڵی، کە هەڵوێستی ڕەسەنانەی بوونە لە ئاستی بووندا لە ترسەوە جیاوازە. ترس لای مرۆڤی نارەسەن سەرهەڵئەدات و بابەتێکی دیاریکراوی هەیە، کەسێک لە گورگ دەترسێت. بەڵام دوودڵی بابەتێکی دیاریکراوی نییە.)) [محەمەد کەمال: ٢٠٠٧: ٩٥] ئەم نیگەرانیی و دوودڵییە لای کەسانێکە، کە هوشیارن بە بوون. «شێرکۆ بێکەس» لە دیوانی «خێراکە مردن خەریکە بگات»دا هوشیارە بەوەی مردن شتێکە کۆتایی بە بوونی ڕەسەنی ئەو دەهێنێت، بۆیە هەوڵئەدات پڕۆژەکانی خۆی وەکوو بوونێکی ڕەسەن تەواو بکات. نیگەرانی و دوودڵییەک لە ناونیشانی دیوانەکەدا هەیە، گوتارێک ئاراستەی خۆی ئەکات بەوەی ئەبێ لە زووترین کاتدا پێش ئەوەی مردن بگات پڕۆژەکانی خۆی کامڵ بکات:

ئێوارەیەک کتێب گیرا و هەر بۆ شەویش لە دار درا
تەم وایزانی گۆم مرد،
ئاوی کتێبیش وشکی کرد
بەڵام ئەمە قەت وا نەبوو،
وەختی کە بای وەشت هەڵی کرد
بوو بە ساڵاو
کاتێ جەللاد تەشای کرد
هەر گۆمە و گۆمی لێ ئەزێ و
لەجێی یەک کتێب سەد کتێب
لە هەناوی ئەم خاکەوە سەر دەردێنێ و
ژمارەی وشەی لاپەڕەش
هێندەی ژمارەی نێرگز و
پەڕەی گوڵاڵە سوورەیە و
مەگەر هەر خودایش بیژمێرێ! [بێکەس: ٢٠١٦: ١١٤]

جەللاد وەک نوێنەری دەسەڵات و سێبەری مردن هەموو هەوڵێک ئەدات بۆ ئەوەی بوون (دازایین) لەناو ببات. ئەم هەوڵە بۆ ئەوەیە بون ڕەش بکاتەوە بۆیە بەردەوام ترس دەچێنێت. بەڵام بوون لەم شیعرەدا ناترسێت، چونکە هوشیارە بە هەموو جووڵە و بیرکردنەوەکانی جەللاد. شاعیر ئەوەمان پێ ئەڵێت، لەناو هەر پێڕەوبەندییەکی (سیستەم) سیاسی و دیکتاتۆری بوونە هوشیارەکان لە داریش بدرێن، ئەوا سەدان بوونی هوشیاریی تر پەیدا ئەبنەوە. ئەگەر بوونێک (کتێب وەک بوون) لە ڕێگەی مردنەوە بەرەو نەمانی ببەن، ئەوا ترس بڵاونابێتەوە، چونکە ترس لە نەزانینەوەیە، نەک زانین. ئەم دۆزخەی دەسەڵات هەیەتی، دۆخێکە پڕ لە ترس، ترسیش شتێکی ڕۆژانەییە، بۆیە جەللاد و دەسەڵات بەردەوام ترسیان هەیە بەرامبەر بوون (دازایین)، چونکە ئەزانن بوون هوشیارە بەرامبەر بوونی ئەوان و بوونی ئەوان دەخاتە مەترسییەوە. بە بڕوای هایدیگەر ڕەسەنیەتی و نارەسەنیەتی بوون لە ترس و دوودڵیدا دەردەکەوێت. دەسەڵات وەک بوونێکی نارەسەن، هەمیشە ئەیەوێت بوونی خۆی لەسەر بنەمای بوونی ئەوانی تر، یان ڕەشکردنەوەی بوونی ئەوانی تر بسەلمێنێت، بۆیە بوونێکی نارەسەنە، چونکە خاوەن پڕۆژە نییە و بەردەوامیش لە پڕۆژەکانی بوونی ڕەسەن دەترسێت و بوونی ڕەسەن چاونەترسە.

لە شیعری (فایەق بێکەس ئەگەڕێتەوە بەر دەرکی سەرا) شاعیر باوکی وەکوو بوونێکی ڕەسەن و خاوەن پڕۆژە نیگەران و دوودڵە بەرامبەر بوونەکانی تر. شاعیر بێکەسی باوکی لە دنیای ئەودیو دەهێنێتەوە و وەکوو بوونێکی ڕەسەن نیشانی ئەدات، کە بەرامبەر مردن دەوەستێتەوە و هۆیەکە بۆ ئەوەی، کە شاعیر لە مردن ناترسێت، ئەوەی لە مردن دەترسێت، بوونێکی نارەسەنە. «فایەق بێکەس»ی باوکی وەکوو بوونێکی ڕەسەن لەو دنیاش شیعر دەنووسێت. لێرەدا ئەگەر بپرسین بۆ شیعر؟ شیعر لای بوونگەراکان بە گشتی و هایدگەر بەتایبەتی چییە؟ شیعر لای هایدیگەر یەکسانە بە زمان، وەک ئاشکرایە زمانیش ماڵی بوونە، کەواتە شیعر ماڵی بوونە. ئەوەی باسی ئەکەین زمان بە واتای هۆکاری

پەیوەنـدی لـە یەکگەیشـتن نییـە. بـە واتایەکـی تـر زمـان کەرەسـەی شـیعر نییـە، یـان کۆمەڵێـک هێـما و سـیمیۆ نیـن، کـە ئەرکیـان گەیانـدن بێـت، بەڵکـوو خـودی بوونـە.

باوکم تۆزێ بێدەنگ ئەبێ،
لە دواییدا،
داوای قەڵەم و کاغەز و لاستیکی خەت کوژانەوە و
قەڵەم ددانمان لێ ئەکات.
ئەوسا ئیتر من هەڵئەسم
ئەوەی داوای کرد ئەیهێنم،
دایکم ئەڵێ:
فایەقە فەندی! بۆ ئێستاش
شیعر ئەنووسی؟!
باوکم ئەڵێ:
ئەی شۆن شەفیق؟! بۆ نازانی
کە لەو دنیایش
خودایش بە بێ شیعر ناژی؟! [بێکەس: ٢٠١٦: ٧٧]

شـیعر و خـودا دوو بوونـن، بـاڵان، شـیعر پێوەنـد ئـەکات بـە خـوداوە، وەکـوو باڵاتریـن و کامڵتریـن هێـز. ئەمـە جۆرێـک لـە نیگەرانـی و دوودڵیـمان بـۆ دەخاتـەڕوو، نیگەرانـی بـۆ ئـەوەی لـە رێـی داهێنانـەوە بوونـی خـۆی کامـڵ بـکات. واتـە داهێنـان ئەبێتـە پێشـمەرجێکی ئۆنتۆلۆجـی. ((بەبـی ئـەم پێشـمەرجە مـرۆڤ ناتوانێـت خـۆی تـەواو بـکات.)) [کەمـال: ٢٠٠٤: ١١٧] هێنانـەوەی باوکـی وەک نوێنـەری شـیعر و ڕابـەری خۆپیشـاندانەکانی بـەر دەرکـی سـەرا لـە کۆنـدا، هەوڵێکـە بـۆ زیندووکردنـەوەی نیگەرانـی بـەوەی شـێوازی بوونـە لـە جیهانـدا. بـە واتایەکـی تـر واتـا بەخشـینە بـە بـوون لـە جیهـان. بۆیـە لـە شـیعرەکەدا بێکـەس نیگەرانـە، بـەوەی شـیعر و ئـازادی، شـیعر و خۆپیشـاندان بـە یەکـەوە دەبەسـتێتەوە:

لە پڕێکا، باوکم هەڵئەسێتە سەر پێ،
دایکم ئەڵێ:
ئەوە بۆ کوێ باوکی شێرکۆ!
شەفیق! ئەڕۆم ئەبی بڕۆم
بۆ ئەوبەر سەرای جارانی خۆم،
بۆ ناو ئاپۆرەی ئازادی،
دوای هەشتا ساڵ
دیسانەوە وەتەنەکەم،
شیعرێکی تازەی پی نووسیم! [بێکەس: ٢٠١٦: ٧٨]

ئـەم نیگەرانییـە ڕەواندنـەوەی ترسـە، ترسـێک بوونـی نارەسـەن (دەسـەڵات) ئەیەوێـت لـە دڵـی هەمـوو کەسـێک بیچێنێـت، بەمـەش بوونـی خەڵـک ناتەواوتـر ئـەکات، چونکـە کاتێـک مـرۆڤ بوونـی ناتـەواو بێـت، ناچـارە نیگـەران بێـت بـۆ ئـەوەی ویسـت و مەیلـە ناڕازییەکانـی هەبـوو دەستنیشـان بـکات. شـاعیر ئەیەوێـت لـە ڕێگـەی داهێنانـەوە بوونـێ نـوێ لـە نەبوونـەوە دروسـت بـکات. بۆیـە ڕووبـەڕووی مـردن ئەبێتـەوە لـە ڕێگـەی داهێنـان و ڕۆیشـتن بـەرەو ئـازادی و خەمخـواردن لـە بوونـی ئەوانـی تـر. مـردن وەک پێشـتر گوتمـان کۆتایـی بـە داهێنـان دەهێنێـت، کۆتایـی بـە هەمـوو پڕۆژەکانـی بوونـی ڕەسـەن دەهێنێـت، بۆیـە شـاعیر باوکـی وەک نوێنـەری بوونـی تـەواو دەهێنێتـەوە، چونکـە ئەزانێـت خۆیشـی وەکـوو باوکـی بـەردەوام ڕووبـەڕووە لەگـەڵ مـردن، نایەوێـت نامـۆ بێـت و مـردن دەسـتی بەسـەردا بگرێـت، چونکـە ڕازیبـوون بـە نامۆیـی، یـان نامۆبـوون یەکسـانە بـە نارەسـەنایەتی بـوون.

دووەم: ڕاکردن لە مردن

مردنـی مـرۆڤ شـتێکە هـەر ڕووئـەدات، مـرۆڤ ناتوانێـت مـردن لـە خـۆی دوور بخاتـەوە و ڕۆژێـک هـەر ئەمرێـت. بـەلام ئەمـە نەبۆتـە هـۆی ئـەوەی مـرۆڤ هەوڵەکانـی نەخاتەگـەڕ بـۆ ئـەوەی لـە مـردن هەڵنەیـەت و ڕا نـەکات. بـە واتایەکـی تـر لـە ڕووبـەڕووی مـردن نەبێتـەوە. وەک پێشـتر باسـمان کـرد، هایدیگـەر ئەڵێـت: مـرۆڤ لـە نەبوونـەوە دێـت و بـەرەو بـوون. مـردن یەکێکـە لـە کۆسـپەکان و نایەلێـت مـرۆڤ بـەرەو بـوون بـڕوات.

شاعیر بۆ ئەوەی ڕووبەڕووی مردن ببێتەوە، ئەبێت مردن جێبهێڵێت. لە شیعرێکدا بۆ " تۆفیق وەهبی" دەنووسێت:

پیاوێک لەوێ لەسەر لوتکە ڕاکشاوە،
ئەو... مردنی جێهێشتووە و
گەیشتۆتە ناو نەمرییی،
تۆفیق وەهبی [بێکەس: ٢٠١٦: ١٨١]

هەوڵـدان بـۆ گەیشـتن بـە نەمریـی، یـان بەدەسـتهێنانی نەمریـی ترسـە لـە مـردن. تـرس لـە مـردن، ترسـە لـە نارەسـەنیبوون. ڕەنگـە بوونێـک نارەسـەن بێـت، بـەڵام ئایـا دەرفەتـی ئـەوەی نییـە خـۆی ڕزگار بـکات؟ بێگومـان ئـەو دەرفەتـەی هەیـە. کاتێـک بوونێـک دەکەوێتـە ژێـر داگیـرکاری ئەوانـی تـرەوە و ڕێگـەی نـادەن پڕۆژەکانـی جێبەجـێ بـکات، ئـەو بوونـە (دازاینە) لـە هەوڵـی ڕزگارکردنـی خـۆی ئەبێـت. شـاعیر "تۆفیـق وەهبـی" وەکـوو نموونـەی بوونێکـی ڕەسـەن دەهێنێتـەوە. تێپەڕاندنـی مـردن لـە لایـەن بوونێکـی وەک وەهبـی هەوڵێکـە بـۆ ڕاکـردن لـە مـردن، بـەڵام بوونـی ڕەسـەن (وەهبـی) لـە مـردن دڵنیایـە، بـەڵام نایـەوێ تەسـلیمی بێـت و بیـری لـی بکاتـەوە، بەڵکـوو ئەیەوێـت پڕۆژەکانـی خـۆی جێبەجـێ بـکات.

ئاشـکرایە پیـری و نەخۆشـیی درێژخایـەن نیشـانەی نزیکبوونـەوەی مردنـن، مرۆڤیـش بەئاگایـە بەرامبـەر مـردن، لـە تەمەنـی پیریـدا ئەزانێـت کاتـی مردنـی هاتـووە:

درەنگ هاتی... درەنگ... دیدەم،
کە تۆ تازە گزنگیت و
منیش دوا تیشکی ئێوارەی
ناو ئاویلکەم،
درەنگ هاتی... درەنگ دیدەم. [بێکەس: ٢٠١٦: ١٢٧]

هەرچەندە مردن لە ژیانی شاعیردا هێشتا نەهاتووە، بەڵام ئەیەوێت مردن بخاتە پەراوێزەوە، تەنانەت بیرکردنەوە لە مردنیش وەلا بنێت. مرۆڤێک هاتووەتە سەر رێی و ئەیەوێت وەک خۆشەویست خۆی بناسێنیت، بەڵام شاعیر لە تەمەنێکدا نییە خۆشەویستی بکات، بە واتایەکی تر هەردووکیان لە ڕووی تەمەنەوە بۆ یەک گونجاو نین. شاعیر وەک بوونێک ئەیەوێت باوەڕ بە ئەوی تر (خۆشەویست) بهێنێت، کە مردن هەیە، بەڵام هێشتا نەهاتووە، چونکە نایەوێ بە هۆی بیرکردنەوە لە مردنەوە تووشی ڕەشبینی ببێت، یان ئەوی تر بخاتە ناو ڕەشبینییەوە. واتە ئەیەوێت ئەوی تر سەرقاڵ بکات بە ژیانەوە، هەرچەندە بۆ ئەویش نابێت.

سێیەم: ئازادی وەک حەقیقەت

"هایدیگەر" جەوهەری حەقیقەت ئەکاتە بنەمایەک بۆ دۆزینەوەی رێگەیەک تاکوو لەگەڵ ئازادیدا هاوتای بکات. بۆیە ئەڵێت: ((جەوهەری حەقیقەت بریتییە لە ئازادی.)) [هیدغر: ١٩٩٥: ٢٠] مەبەست لە جەوهەری حەقیقەت کە ئازادییە چییە؟ واتە خۆنەبەستنەوە بە کەسی تر و دوورکەوتنەوە لە هەموو کۆتوبەندێکی ڕۆژانەیی و دابونەریتی، کە رووبەڕووی خود ئەبنەوە. چەمکی ئازادی، یەکێکە لەو چەمکانەی لەم دیوانەدا بەردەوام خوێنەر رووبەڕووی ئەبێتەوە، ئەمەش بۆ دەرخستنی حەقیقەتی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی کۆمەڵگەی کوردیە. ئازادی خۆڕەهاکردنە لە مردن. شیعری "ئاپۆڕەی تورە" بانگەوازی شاعیرە بۆ جەماوەر، کە ناتوانێت خۆی لەوان جیا بکاتەوە، جەماوەرێک لەپێناو ئازادیدا ڕاپەڕیوە و خۆپیشاندان ئەکات.

لەناوتاندام... لە ڕێزتاندام
تا ڕاوەستن... شیعری منیش
لەگەڵتاندا ڕائەوەستێ،
وەختێ بڕۆن... شیعری منیش
لەگەڵتاندا هەنگاو ئەنێ،
ئەو وەختەی دەنگتان هەڵبڕی
شیعری منیش دەنگ هەڵئەبڕێ،
ئێوە نەبن... شیعر چییە؟
ئێوە نەبن... شێرکۆ چییە؟
لەناوتاندام... لەڕێزتاندام... لەگەڵتاندام [بێکەس: ٢٠١٦: ٦٨]

ئازادی ئەبێتە هۆکارێک بۆ ئەوەی خود بەسەر ئەوانی تردا بکرێتەوە، چونکە ئازادی ڕەگێکی لەناو بوونداید. جیا لەوانە ((بابەتگەلێک هەن کە ڕاستەوخۆ پەیوەستن بە بوونی مرۆڤەوە وای لێئەکەن بوونێکی ناوازەی هەبێت و جیاواز بێت لە هەموو بوونەکانی تر، وەک: ئازادی، هەڵبژاردن، بڕیاردان و بەرپرسیاریەتی و...تاد.)) [ماکواری: ٢٠٠٥: ١٩] ئاشکرایە لە فەلسەفەی بوونگەراییدا بایەخێکی گەورە بە چەمکی ئازادی دراوە، چونکە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە بوونەوە هەیە. شاعیر خۆی دانابڕێت لە ئەوانی تر، چونکە هەم لە ڕێگەی ئەوانی ترەوە بوونی خۆی دەسەلمێنێت، هەمیش بوون تەواو ئەکەن. "شێرکۆ بێکەس" لەو شاعیرە دەگمەنانەیە، هەرگیز لە دەرەوەی خەڵک نەژیاوە، هەرگیز خۆی لە خەم و ئازاری میللەتەکەی دانەبڕیوە، دەیان شاعیر کوردمان هەیە، تەنیا بە شیعر لەگەڵ هاوار و خەمی میللەتدا بووە، بەڵام "شێرکۆ" بەردەوام لەناو خەڵکدا ژیاوە، لەگەڵیاندا بووە.

تۆ بڕوانە کە تاریکیی
ئەم دیرۆکە،
چەند گڵۆپی شیعری جوان جوانی داگیرسان،
تەماشایش کە
ڕیزە سێدارەی موسڵ و ئەبوغرێب
چۆن هاتنەوە و، ئەمجارەیان
بوون بە مانگی ناو دارستان [بێکەس: ٢٠١٦: ٢٥٠]

هەردوو زیندانی موسڵ و ئەبوغرێب هێما و ئاماژەن بۆ شوێنی گیران و لە سێدارەدانی سەدان کوردی ئازادیخواز، لەوێدا سەدان گەنجی کورد، کە لەسەر خەبات بۆ ئازادی گیرابوون ژیانیان لێ سەندرایەوە. ئازادی لە ڕەهەندی بوونگەراییەوە، هەوڵێکە بۆ خۆبوون، بە بڕوای "هایدیگەر" ئازادی ((بریتییە لەوەی واز لە مەوجود بهێنێت . لێرەدا باس لە وازهێنان کراوە، وازهێنانیش کاتێک باس ئەکرێت کە بۆ نموونە پڕۆژەیەکمان هەیە، بەڵام دەستی لێ هەڵدەگرین و ئەنجامی نادەین، یان تەواوی ناکەین..... بەڵام لێرەدا ڕێک پێچەوانەیە، واتە وازهێنان لە مەوجود بۆ ئەوەی ببێت.)) [عەبدوڵڵا: ٢٠٠٨: ١٩] کاتێک مرۆڤ ئازاد ئەبێت، ئەوا خۆی هەڵدەبژێرێت، خۆی تەرخان ئەکات بۆ بوون بە خۆ، بەڵام تاکی کورد لەبەرئەوەی بەردەوام لەژێر هەڕەشە و داگیرکاریدا بووە، بەردەوام بوونی زەوت کراوە، بوونی داگیرکراوە. هەموو هەوڵێکی بۆ ئەوە بووە خۆی بێت و کەسی تر ئەو نەکات بە هیی خۆی. واتە ئازادی بدرێت بە دازاین (بوون- مرۆڤ) کە خۆی ئەیەوێت، ئەمەش بەرپرسیاریەتییە بەرامبەر بە بوونی دازاین.

کە ئازادییش نەبوو ئیتر
گوڵ یەعنی چیی و
ژن و مۆسیقا یەعنی چیی و
شیعر چیییە و
ژیان خۆی چیی؟!

بەستنەوەی هەموو جوانییەکانی ژیان وەک: ژن، مۆسیقا و گوڵ بە ئازادییەوە، بەستنەوەی واتای ئەوانەیە، بوونی ئەوانەیە بە ئازادییەوە. کەواتە بەبێ ئازادی جوانییەکانی ژیان نین، ئەگەر هەشبن ناتەواو ئەبن. بوونی مرۆڤیش پەیوەندی راستەوخۆی بەوانەوە هەیە. ئازادی دەرفەت ئەدات بە بوون بۆ ئەوەی بەرامبەر هەموو شتێک ببێتەوە. ئەم کرانەوەیە لای "هایدیگەر" بە (ناپۆشین- ئەلیثیا) ناودەهێنرێت. ئازادی بە واتای ئەوە نایەت مرۆڤ لە نێوان دوو هەڵبژاردەدا ئازادی هەڵبژاردنی هەبێت، بەڵکوو ئازادی ڕێدانە، کرانەوەیە، چوونە بەرەو ئاشکرابوونی بوونێک وەک خۆی، بەمەش دازایین چۆنە ئاوا دەردەکەوێت. بۆیە شاعیر پێداگری لەسەر ئازادی ئەکاتەوە وەک جەوهەری حەقیقەت بۆ ئەوەی بوونەکان (مرۆڤەکان) چۆنن ئاوا دەرکەون، بەبێ ئەوەی لەژێر هەژموون و کاریگەری هییچ کەس و بابەتێکدا نەبن. واتە خۆی چۆنە ئاوا دەربکەوێت و خۆی ئەو دەرکەوتنە هەڵبژێرێت.

ئەنجام:

١. مردن لە هەموو سەردەمێکدا بۆ مرۆڤ کێشەیەکی بوونگەرایانە بووە، هەموو هەوڵێکی داوە رووبەڕووی ببێتەوە و ئەم هەوڵانەش تاکوو ئێستاش بەردەوامە.

٢. مردن کێشەیەکی فەلسەفەییە، بەتایبەت لای بوونگەراکان بە گشتی و "هایدیگەر" بەتایبەتی مردن یەکێکە لە توانا و ئیمکانیاتەکانی بوون، چونکە مرۆڤ تاکە بوونە هوشیارە بەرامبەر مردن و بوونی خۆی. بۆیە کەسەکە لە مردن ناترسێت لێی ڕاناکات.

٣. شاعیر ئەیەوێت لە ڕێگەی داهێنانەوە بوونێ نوێ لە نەبوونەوە دروست بکات. بۆیە رووبەڕووی مردن ئەبێتەوە لە ڕێگەی داهێنان و ڕۆیشتن بەرەو ئازادی و خەمخواردن لە بوونی ئەوانی تر.

٤. هەرچەندە مردن لە ژیانی شاعیردا هێشتا نەهاتووە، بەڵام ئەیەوێت مردن بخاتە پەراوێزەوە، تەنانەت بیرکردنەوە لە مردنیش وەلا بنێت. بۆیە ئەیەوێت لێی ڕابکات تاکوو ببێت بە خودی خۆی.

٥. ئازادی ڕێدانە، کرانەوەیە، چوونە بەرەو ئاشکرابوونی بوونێک وەک خۆی، بەمەش دازایین چۆنە ئاوا دەردەکەوێت. بۆیە شاعیر پێداگری لەسەر ئازادی ئەکاتەوە وەک جەوهەری حەقیقەت بۆ ئەوەی بوونەکان (مرۆڤەکان) چۆنن ئاوا دەرکەون، بەبێ ئەوەی لەژێر هەژموون و کاریگەری هییچ کەس و بابەتێکدا نەبن.

سەرچاوەکان

یەکەم: کتێبی کوردی

١. ئەفلاتون: ٢٠٠٨: کۆمار: وەرگێڕانی لە ئینگلزییەوە: د.محەمەد کەمال: ناوەندی غەزەلنووس: سلێمانی.

٢. بێکەس، شێرکۆ: ٢٠١٦: خێراکە مردن خەریکە بگات: ناوەندی ئەندێشە: چاپی دووەم: سلێمانی.

٣. حەسەن، مولود ئیبراهیم: ٢٠٠٢: گەڕان بە دوای نەمرییدا لە نێوان ئەفسانەی کوردی و فارسیدا: دەزگای ئاراس: هەولێر.

٤. سپینۆزا: ٢٠١٧: وەرگێڕانی کۆمەڵێک نووسەر: دەزگای ئایدیا بۆ فیکر و لێکۆڵینەوە: سلێمانی.

٥. عەبدوڵڵا، محەمەد ئەمین: ٢٠٠٨: بوون لە شیعری مەحویدا: مەڵبەندی کوردۆلۆجی: سلێمانی.

٦. کەمال، د.محەمەد: ٢٠٠٤: بوون و داهێنان: دەزگای سەردەم: سلێمانی.

٧. کەمال، د.محەمەد: ٢٠٠٧: ئۆنتۆلۆجی و بنەڕەتی مرۆڤ: دەزگای سپیرێز: دهۆک.

٨. محەمەد کەمال: ٢٠٠٧: هایدگەر و شۆڕشێکی فەلسەفیی: دەزای چاپ و پەخشی سەردەم: سلێمانی.
٩. کەمال، د.محەمەد: ٢٠٠٩: نیتشە و پاش تازگەری: دەزگای سەردەم: چاپی دووەم: سلێمانی.
١٠. ماکواری، جۆن: ٢٠٠٥: فەلسەفەی بوونگەرایی: وەرگێڕانی: ئازاد بەرزنجی: چاپخانەی ڕەنج: سلێمانی.

دووەم: کتێبی عەرەبی

١١. ارسطوطالیس: ٢٠١٥: کتاب النفس: ترجمه: احمد فواد الاهوانی: الطبعه الثانیه: المرکز القومی للترجمه: القاهره.
١٢. افلاطون: ١٩٦٦: محاورات افلاطون: زکی نجیب محمود: مطبعه لجنه التآلیف والترجمه والنشر: القاهره.
١٣. حرب، د.حسین: ١٩٨١: الفکر الیونانی: دار الفارابی: بیروت.
١٤. شورون، جاک: ١٩٨٤: الموت فی الفکر الغربی: ترجمه: کامل یوسف حسین: مراجعه: د.امام عبدالفتاح امام: الکویت.
١٥. العوا، عادل: ١٩٥٨: المذاهب الاخلاقیه (عرض ونقد): مطبعه الجامعه السوریه: دمشق.
١٦. کرم، یوسف: ٢٠١٢: تاریخ الفلسفه الیونانیه: موسسه الهنداری للتعلیم والثقافه: مصر.
١٧. هیدغر، مارتن: ١٩٩٥: التقنیه- الحقیقه- الوجود: ترجمه: محمد سبیلا و عبدالهادی مفتاح: المرکز الثقافی العربی.

سێیەم: کتێبی فارسی

١٨. نامه سرانجام یا کلام خزانه: ١٣٧٥: تحقیق و تفسیر: انتشارات هیرمند: تهران.
١٩. کریستی، آنتونی: ١٣٧٣: شناخت اساطیر چیین: ترجمه: باجلان فرخی: انتشارات اساطیر: تهران.
٢٠. گلگامش، کۆنترین داستانی ئەدەبیی میزۆپۆتامیا، ٢٠١٦: وەرگێڕانی: زرار حەمید: https://didimn.com

ملخص

تاریخ الموت هو تاریخ تأمل الإنسان في ذاته، في من نحن. من أین أتینا وإلى أین نحن ذاهبون؟ لقد کان مفهوم الموت قضیة مرکزیة عبر تاریخ الفلسفة والفکر الإنساني. وهذا ما دفع الإنسان إلى التساؤل باستمرار عما بعد الموت. وکان الأدب أحد الوسائل التي حاولت البشریة من خلالها الاستجابة للموت وتمثیله. على سبیل المثال، أسطورة أدونیس وجلجامش. هذا البحث یدور حول خطاب الموت وفهم الوجود في قصائد شیرکو بیکاس. ترکز الدراسة على کیف یرید شیرکو بیکاس أن یجعل الموت وسیلة لفهم وجوده. إنه لإکمال مشاریع حیاته. بالمعنى الهایدجري، لدى الشاعر مشروع للحیاة، والموت لیس شیئًا یمکن أن یوقف مشاریعه. إنه ینفذ مشاریعه من خلال الشعر، الذي یعادل اللغة، التي کما یقول هایدجر هي موطن الوجود ویفکر المرء من خلال اللغة. من هذا نستنتج أن الموت والخوف من الموت غیر أصیلین. إن للشاعر وجودًا أصیلًا ومشروعًا للحیاة.

Abstract

The history of death is the history of man's contemplation of himself, of who we are. Where did we come from and where are we going? The concept of death has been a central issue throughout the history of

human philosophy and thought. This has led one to constantly wonder what is after death. Literature has been one of the means through which humanity has tried to respond and represent death. For instance, the myth of Adonis, Gilgamesh. This research is about the discourse of death and the understanding of existence in the poems of Sherko Bekas. The study focuses on how Sherko Bekas wants to make death a means of understanding his existence. It is to complete his life projects. In the Heideggerian sense, the poet has a project for life, and death is not something that can stop his projects. He carries out his projects through poetry, which is equal to language, which, as Heidegger says, is the home of being and one thinks within language. From this we conclude that death and the fear of death are inauthentic. The poet has an authentic existence and a project for life.